

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**ARXEOLOGIYA
O'QUV DASTURI**

Bilim sohasi:	100000 – Ta'lim
Ta'lim sohasi:	110000 – Ta'lim
Ta'lim yo'nalishi:	60111100-Tarix

Chirchiq – 2023

Fan/modul kodi ARX104		O'quv yili 2023-2024	Semestr 1	ECTS - Kreditlar 6	
Fan/modul turi Majburiy		Ta'lim tili O'zbek/rus		Haftadagi dars soatlari 6	
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)		Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)
	Arxeologiya	74		106	180
2.	I. Fanning mazmuni. Fanning maqsadi – tarixni, eng qadimgi davrlaridan to o'rta asrlargacha bo'lgan bosqichda rivojlanib borish jarayonlarini, muhim ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy va etno-madaniy hayotga doir tafsilotlarini moddiy manba materiallari asosida talabalarga tushuntirish orqali ularda moziyga hurmat, Ona-Vatan va uning xalqiga mehr-muhabbat, istiqlol g'oyalari sadoqat ruhida tarbiyalash va yosh avlod onggi, dunyoqarashida bu tuyg'ularni shakllantirishdan iborat. Fanning vazifasi – jahon xalqlari, shuningdek, o'zbek xalqining qadimiy va boy tarixini moddiy manba ob'ektlari-arxeologik yodgorliklar: ilk odamlarning yashagan g'or va ungurlari, ko'l va daryo irmoqlari bo'yida qad ko'targan ibtidoiy jamoa davri maskan va manzilgozlari, qadimgi qishloq va shahar harobalari, mozor-qo'rg'on va ibodatxona qoldiqlari, qadimgi irrigaciya inshootlari va me'moriy ob'ektlarda arxeologik qazishmalar o'tkazish jarayonida to'plangan boy ashyoviy dalillar-arxeologik materiallarning tavsifi va ilmiy taxlili asosida yaratilgan tarix haqida, ajdodlarimizning madaniy merosi va mafkuraviy dunyosi haqida talabalarga chuqur bilim berishdan iborat. II. Nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari) II.I. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi: 1-mavzu. Arxeologiyanning tarix fanini tarkibiy qismi sifatida shakllanishi va rivojlanishi. Arxeologik va yozma manbalar o'rtasidagi farq. Arxeologik yodgorliklar va ularning turlari. Arxeologik tadqiqot uslubi. Arxeologik madaniy qatlam. Arxeologik sana va davrlash. Tarixiy va arxeologik davrlashtirishning o'zigaxos xususiyatlari. Arxeologiya fanining gumanitar va tabiiy fanlar bilan aloqalari masalalarining yoritilishi. Hozirgi bosqichda arxeologiya fani oldida turgan vazifalar va muammolar. Arxeologik tadqiqotlar bilan bog'liq eng yirik kashfiyotlar va ularning jahon tarixi va madaniyatini o'rganishdagi ahamiyati. 2-mavzu. Paleolit davrining bosqichlari. Paleolit so'zi ma'nosi, sanasi. Paleolit davrining bosqichlari. Paleolit davri va uning o'rganilishi. Insoniyat tomonidan yer yuzining o'zlashtirilishi. Kishilik tarixining Olduvay bosqichi. Ashel davri. Tosh qurollari. Kertma				

texnikaSelungur O'rta Osiyodagi eng qadimgi ajdodlar manzilgohi. Ferganatrop. Ko'lbuloq makoni. Must'e bosqichi. Teshiktosh must'e davrining noyob yodgorligi. Obirahmat g'or makoni, Obirahmat-2004 odami, Xo'jakent manzilgohi, Omonqo'ton g'or makoni, Takalisoy g'ori, Qo'tirbuloq makoni, Zirabuloq makoni, Go'rdara g'or makoni, Qopchig'ay ustaxonasi, Uchtut yodgorligi. Diniy tasavvurlarning ilk ko'rinishi. Yuqori paleolit. Tabiiy iqlimning o'zgarishi. Bu davrning hayvonot va o'simliklar dunyosi. Yuqori paleolit davri odamlari hayotida yuz bergan buyuk o'zgarishlar va ibtidoiy jamoatchilik tarixining boshlanishi. Yuqori paleolit davri yodgorliklari. Samarqand makoni, Siyobcha qarorgohi, Xo'jamazgil qarorgohi, Bo'zsuv.

Uzoq Sharq va janubiy-sharqiy Osiyo tosh davri yodgorliklari.

3-mavzu. Mezolit davrining bosqichlari.

Mezolit so'zi ma'nosi, sanasi. Azil,Tardenuaz. Mezolit davrida tabiiy iqlim sharoiti. Mezolit davrida yuz bergan buyuk kashfiyotlar. O'q-yoy,mikrolit qurollar. Urug'chilik tuzumi vaaholining turmush tarzi. Mezolit davri yodgorliklari xarakteristkasi. Ko'shilish, Obishir, Machay, Ayrptom yodgorligi. Ilk mezolit davri yodgorligi - Qo'shilish makoni. Obishir I vaObishir V g'or-makonlari. Machay g'or makoni mezolitning so'nggi bosqichigaoid yodgorlik. Mezolit davri mehnat qurollari. O'q-yoyning kashf etilishi. Mezolit davrida tasviriy san'at. Qoya tosh suratlari va ularning diniy, ma'rifiy va ilk estetik tasavvurlar obykti ekanligi. Evropa, Afrika va Osiyo xududida mezolit.

4-mavzu. Neolit davrining bosqichlari.

Neolit so'zi ma'nosi, sanasi. Neolit davri va uning o'zigaxos xususiyatlari. Neolit davrida jamiyatlar har xil taraqqiyot darajalarida bo'lganlar . "Neolit inqilobi"- dehqonchilik va chorvachilik. Ishlab chiqaruvchi xo'jalik.Tosh qurollari va ularning ishlash texnikasi - silliqlash, pardozlash, arralash va parmalash. Makrolit qurollar. Mehnat qurollari va ularning turlari. Neolit davri aholisi xo'jaliligi. Kulolchilik, to'quvchilik, zargarlik. O'rta Osiyoda neolit davri jamoasi rivojlanishining 2 xil ko'rinishi. Joytun madaniyati. Kaltaminor madaniyati. Kaltaminor madaniyati yodgorliklarining bosqichlari. Hisor madaniyati, Daryolisoy yodgorliklari, Jonbos-4 makoni, Tolstov manzilgohi,Tumek-kichidjik qabrstoni, Darvozaqir I makoni, Sazag'on madaniyati, Markaziy Farg'ona neolit yodgorliklari. Uchtut shaxtasi.

Shumerlar madaniyati. Qadimgi Hindiston ilk, o'rta va rivojlangan podsholik davri.

5-mavzu. Misning kashf etilishi va undan mehnat qurollari yasashning ixtiro qilinishi.

Eneolit so'zi ma'nosi, sanasi. Mehnat qurollari ishlab chiqarishda metallning kashf etilishi. Eneolit (mis-tosh) davrining boshlanishi. Ilk metall

buyumlar. Misga ishlov berishning 4 bosqichi. Ishlab chiqarishga asoslangan eneolit davri jamoalari xo'jaligida inqilobiy o'zgarishlar. Hunarmandchilik va uning tarmoqlari. O'rta Osiyoda eneolit davri yodgorliklari. Eneolit davri yodgorliklarining davrlashtirish. Nomozgoh-1-ilk eneolit davri, Namozgoh-2- o'rta eneolit davri, Namozgoh-3-so'nggi eneolit davri yodgorligi. Zarafshon vohasida joylashgan eneolit davri yodgorliklari; Sarazm va Zamonbobo madaniyatlari.

6-mavzu. Evropa, Afrika va Osiyo xududida eneolit.

Mesopotamiyada shahar madaniyatining vujudga kelishi (shahar-davlatlar Kish, Lagash, Nippur, Ur, Mari shahar davlatlari). Evropa, Afrika va Osiyo xududida eneolit.

7-mavzu. Bronzaning kashf etilishi.

O'rta Osiyoda dehqonchilik va xonaki chorvachilikning rivojlanishi. Birinchi yirik ijtimoiy mehnat taqsimoti. Bronza davri xo'jaligining eng katta yutug'i. Dehqonchilikning chorvachilikdan ajralib chiqishi. Sopollitepa va Jarqo'ton. Ilk shahar. Ilk davlatchilik belgilari. Hunarmandchilik va uning tarmoqlari. Zardushtiylik dinining ilk ko'rinishlari. Ko'mish marosimlar va urf-odatlar. Amudaryoning quyi oqimida bronza davri madaniyati. Bronza davridagi cho'l zonasi qabilalari. Tozabog'yob, Qayroqqum va Suvyorgan madaniyatlari va ularning kelib chiqish.

8-mavzu. Evropa, Afrika va Osiyo xududida bronza davri.

Andronova madaniyati. Mesopotamiyaning bronza davri shaharlari. Mezoamerika arxeologik yodgorliklarining o'rganilishi. Inklar madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari. Kusko, Kotos va bq. Evropa, Afrika va Osiyo xududida bronza davri.

9-mavzu. So'nggi bronza davriga O'zbekistonda o'troq dehqonchilik madaniyati.

Zarafshon va Qashqadaryo hududida Sug'diyona, Amudaryoning quyi oqimida Xorazm, Sirdaryoning yuqori havzasida qadimgi Farg'ona va uning o'rtaoqimida Choch dehqonchilik madaniyatlari markazlari.

Temirning kashf etilishi va jahon madaniyatini rivojlanishidagi ahamiyati. Dam berish usuli. Bosqonli qo'ra. Dehqonchilikdan hunarmandchilikning ajralib chiqishi. Qadimgi Xorazmda Amirabod madaniyati. Qadimgi Farg'onada Chust madaniyati. Dehqonchilik, chorvachilik vaxunarmandchilik turlari. Chust madaniyatining o'zigaxos xususiyatlari. Elatan madaniyati. Toshkent vohasida Burgulyuk madaniyati. Baqtriyada Kuchuktepa, Mirshodi makoni, Qiziltepa kabi so'nggi bronza davri va ilk temir davri yodgorliklari. Sug'dda bronza va ilk temir davri yodgorliklari. Ko'chmanchi chorvador qabilalarning dehqonchilik vohalariga kirib kelishi.

10-mavzu. Ilk temir davriga Evropa, Afrika va Osiyoilk temir davriga.

Temirning kashf etilishi va jahon madaniyatini rivojlanishidagi ahamiyati. Dam berish usuli. Bosqonli qo'ra. Dehqonchilikdan hunarmandchilikning ajralib chiqishi.

11-mavzu. Qadimgi davrining bosqichlari.

Qadimgi davr madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari. Axmoniylar madaniyatining jahon madaniy taraqqiyotiga ta'siri. Dehqonchilikning rivoji. Omoch va so'qa. Qo'l tegirmoni. Sopol buyumlari ishlash texnikasi. Amfora, pifos. Shisha buyumlari ishlab chiqarish.

12-mavzu. O'rta Osiyoning arxaik davr arxeologik yodgorliklari.

O'rta Osiyoda ilk davlatlar. Qadimgi Xorazm yodgorliklari - Ko'zaliqir, Qal'aliqir, Oybuyirqal'a va Dingilji qo'rg'onlari. Arxaik davrda Surxondaryo yodgorliklari - Bandixon, Qiziltepa, Kuchuktepa, Qashqadaryo yodgorliklari - Daratepa, Yerqo'rg'on, Uzunqir yodgorliklari. Amudaryo xazinasi. Qadimgi Baqtriya, Sug'diyona, Xorazm, Farg'ona, Choch va Iloqda antik davr shahar va qishloqlari. Shahar me'morchiligi. Hunarmandchilik taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlari. San'at, diniy e'tqodlar va ularning aholi turmush tarzida aks etishi. Skif va saklar madaniyati.

13-mavzu. Evropa, Afrika va Osiyoning qadimgi davri.

Qadimgi davr madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari. Gretsiya va Rim madaniyatining jahon madaniy taraqqiyotiga ta'siri. Yunonlar va rimliklarda kitoblar. Papirus va pergament. Deraza oyna ixtirosi.

14-mavzu. Ilk o'rta asrlar davrida yuz bergan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlarning arxeologik yodgorliklarda aks etishi.

Ilk o'rta asrlarda yer egaligining vujudga kelishi. Ko'shklar. Hunarmandchilik; kulolchilik va shishasozlik, to'qimachilik, metallsozlik, zargarlik, duradgorlik. Ichki va tashqi savdo. Ilk o'rta asrlarda shahar hunarmandchiligi. Mingo'rik, Shoxruxiya, Chilonzor Oqtepesi, Yunusobod Oqtepesi, Varaxsha, Panjikent. Koroplastika.

Rivojlangan o'rta asrlar davri shaharlarining shakllanishi va rivojlanishi. Quva. Hunarmandchilikning turli yo'nalishlarida ishlab chiqarishni tashkil etish va ixtisoslashish jarayoni. Rivojlangan o'rta asrlar davrida tovar-pul munosabatlari. Islom dinining shahar me'morchiligiga ta'siri; masjidlar, minoralar, maqbara, karvon saroy, sardoba, xonaqoh va boshqalar. Shahar obodonchiligi va bozorlar. Hunarmandchilik va kulolchilikda yangi izlanishlar. Ismoil Somoniy maqbarasi. Arab-ota maqbarasi. Jarqo'ton minorasi. Vobkent minorasi. Raboti Malik kavon saroyi. Temuriylar davrida madaniy taraqqiyot. Shaharsozlik va hunarmandchilik. Ko'ksaroy, Bo'stonsaroy. Oq saroy. Ulug'bek rasadxonasi. Bibixonim masjidi. Shohi Zinda.

15-mavzu. Ilk o'rta asrlar davrida yuz bergan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlarning arxeologik yodgorliklarda aks etishi. O'rta asrlarda Yevropa va Rossiya. Olonlar. Vladimir–Suzdal. Moskva. Yevropa, Afrika va Osiyo.

III. Seminar mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Seminar mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. Arxeologiyaning taraqqiyot manbalari va uning vazifalari
2. O'zbekiston arxeologiyasining o'rganish bosqichlari
3. Ilk paleolit davri va uning o'rganilishi
4. O'rta paleolit davri va uning xususiyatlari
5. So'nggi paleolit davri va uning yodgorliklari
6. Mezolit davri va uning bosqichlari
7. Neolit, eneolit, bronza va ilk temir davri madaniyatlari
8. Eneolit davri yodgorliklari
9. Bronza davri madaniyati
10. Bronza davridagi cho'l zonasi qabilalari
11. O'zbekistonda so'nggi bronza va ilk temir davri
12. Qadimgi va ilk o'rta asrlar davri madaniyati
13. Qadimgi davr madaniyati
14. Skif va saklar davri madaniyati
15. Ilk o'rta asrlar madaniyati
16. Rivojlangan o'rta asrlar madaniyati
17. O'rta asrlarda Yevropa va Rossiya
18. O'rta asrlarda me'moriy obidalar
19. Temuriylar davri shaharsozligi
20. Amerika va Yevropada arxeologik qazilma ishlari.
21. Osiyo arxeologik qazilma ishlari.
22. Hozirgi kunda O'zbekistonda olib borilayotgan arxeologik qazilma ishlari.

Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'limni baholash – bu talabalarning jamoaviy tartibda va yakka tartibda berilgan amaliy loyihalarni bajarishlari orqali amalga oshiriladi. Bunda har bir talabaga bitta jamoaviy loyiha va ikkita yakka tartibda bajariladigan loyiha beriladi. Talaba berilgan loyihaning maqsad va vazifalarini, mohiyatini tushungan holda qo'yilgan masalani o'rganib, izlanishlar olib boradi. Olingan natijalarni tahlil qilib, hulosalari bilan taqdimotlar tayyorlab himoya qiladi. Ishchi fan dasturida loyihalarning soni, mavzusi, mazmuni bajarish usullari va topshirish muddatlari to'liq ochib beriladi.

Mustaqil ishning taxminiy tavsiya etiladigan mavzulari:

1. Arxeologik ekspedisiyalar va ularning faoliyati.
2. Tosh qurollari va ularning ishlanish uslublari.
3. Qoya tosh suratlari, ularning mohiyati va ishlanish uslublari.

	4. Ilk paleolit davri va uning o'zigaxos xususiyatlari. 5. O'rta paleolit davri va uning o'zigaxos xususiyatlari. 6. So'nggi paleolit davri va uning o'zigaxos xususiyatlari. 7. O'zbekistonda paleolit davri yodgorliklari. 8. Mezolit davri yodgorliklari. 9. O'zbekistonda mezolit davri yodgorliklarining o'rganilishi. 10. Ko'shilish, Obishir, Machay yodgorliklari. 11. Neolit va eneolit davri yodgorliklari. 12. Qoyatosh suratlar va ularda ifoda etilgan diniy tasavvurlar. 13. Bronza davri yodgorliklari. 14. Ilk eneolit davri xususiyatlari 15. O'rta va so'nggi eneolit davri xususiyatlari. 16. Sarazm madaniyati 17. O'zbekistonda eneolit davri yodgorliklari. 18. So'nggi bronza davri yodgorliklari. 19. Yevropa va Osiyodagi bronza davri yodgorliklari 20. Ilk temir davri yodgorliklari. 21. O'zbekiston xududidagi ilk shaharlar. 22. Qadimgi davr madaniyati va uning rivojlanish xususiyatlari. 23. Qadimgi davr madaniyatining o'zigaxos xususiyatlari 24. Qadimgi Gretsiya va Rim madaniyati 25. Qadimgi Xorazm yodgorliklari va ularning o'rganilishi 26. Qadimgi Farg'ona yodgorliklari 27. Kushonlar davri yodgorliklari 28. Skiflar madaniyati 29. O'rta asrlar davri madaniyati. 30. Ilk O'rta madaniyatining o'zigaxos xususiyatlari 31. Qanqa yodgorligi 32. Ilk o'rtaasrlarda monumental tasviriy san'at 33. Quva yodgorligi 34. Temuriylar davri madaniyati. 35. O'rta asrlarda Yevropa va rus me'morchiligining o'ziga xos tomonlari
3.	VII. Ta'lim natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar) Fanni o'zlashtirish natijasida talaba: – arxeologiyaning tarix fanini tarkibiy qismi sifatida shakllanishi va rivojlanishi; – arxeologik yodgorliklar va ularning turlari; – arxeologik tadqiqot uslubiyati; – arxeologik madaniy qatlam; – arxeologik sana va davrlash; – arxeologiya fanining gumanitar va tabiiy fanlar bilan aloqalari; – arxeologik tadqiqotlar bilan bog'liq eng yirik kashfiyotlar va ularning jahon tarixi va madaniyatini o'rganishdagi ahamiyati; – O'zbekistonda arxeologiya fanining taraqqiyot bosqichlari;

	– hozirgi bosqichda arxeologiya fani oldida turgan vazifalar va muammolar to'g'risida bilimga ega bo'lishi; – O'zbekiston tarixini davrlashtirishning prinsiplari va yangicha qarashlar, odamning paydo bo'lishi muammosi va uning yechimi masalasida yangicha yondashuvlar; – O'zbekiston hududi eng qadimgi ajdodlar vatani va «Fergantrop» masalasi; – diniy tasavvurlar - dinning paydo bo'lishi va ularning arxeologik ob'ekt va materiallarda aks etishi; – O'zbekistonda eng qadimgi shaharlarning paydo bo'lishi va ularning arxeologik ob'ekt va materiallarda aks etishi bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lishi kerak; – O'zbekiston hududida vujudga kelgan ilk diniy tasavvurlar va ilk shaharsozlik madaniyatining vujudga kelishi; – ilk davlat uyushmalarining shakllanish shart-sharoitlari haqida; – o'zbek xalqi qadimgi va o'rta asrlar davri tarixini moddiy manba obyektlari-arxeologik yodgorliklar; – ashyoviy dalillarning ilmiy tahlili asosidagi ma'lumotlarga tayanib pedagogik faoliyatni tashkil etish bo'yicha malakaga ega bo'lishi lozim.
4.	VIII. Ta'lim texnologiyalari va metodlari: • ma'ruzalar; • interfaol keys-stadilar; • seminarlar (mantiqiy fikrlash, tezkor savol-javoblar); • guruhlarda ishlash; • taqdimotlarni qilish; • individual loyihalar; • jamoa bo'lib ishlash va hioya qilish uchun loyihalar
5.	IX. Kreditlarni olish uchun talablar: Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtirish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar va tushunchalar haqida mustaqil mushohada yuritish, joriy va oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo'yicha variantlar asosida yozma topshiriqlarni bajarishi zarur.
6.	X. Asosiy adabiyotlar: 1. Сагдуллаев А.Қадимги Ўрта Осиё тарихи. –Т.: 2004. 2. Egamberdieva N., Arxeologiya (o'quv qo'llanma). –Т.: “Fan va texnologiya” 2011. XI. Qo'shimcha adabiyotlar 1. Анорбоев А. Исломов Ў. Матбобоев Б. Ўзбекистон тарихида қадимги Фарғона. —Т.: “Фан”, 2000. 2. Durbin J. Worlds Together, Worlds Apart.A History of the World from the Beginnings of Humankind to the Present.W. W. Norton & Company, Inc, New York,2011.

	3. Асқаров А. Энг қадимий шаҳар. —Т.: “Фан”, 2001 4. Галперина Г.А., Доброва Е.В., Популярная история археологии. —М.: “Высшая школа”, 2002. 5. Мартинов А.И. Шер Я.А. Методы археологического исследования, —М.: “Высшая школа”, 2002. 6. Малиничев Г. Археология по следам легенды и мифов, —М.: “Вече”, 2006. 7. Ходжаниёзов Ф. Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари. —Т.: “Фан”, 2007 8. Матюшин Г.Н. Археологический словарь. —М.: “Вече”, 1996 9. Эгамбердиева Н. Археология (методик қўлланма). —Т.: “Университет”, 2008. 10. T. Eric Peet. A Comparative Study of the Literatures of Egypt, Palestine and Mesopotamia. Cambridge Library Collection - Egyptology. 2016. Axborot manbalari 1. ww. tdpu. uz 2. www. Ziyonet. uz 3. www. edu. uz 4. www. ma’naviyat. Uz 5. www. cspl. uz
7.	Chirchiq davlat pedagogika universiteti tomonidan ishlab chiqilgan va universitet Kengashining 2023 yil “<u>29</u>” <u>avgust</u>” <u>dagi</u> qarori bilan tasdiqlangan
8.	Fan/modul uchun ma’sul: X.Xidirov CHDPU, – “O‘zbekiston tarixi” kafedrasi dotsenti, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori,(PhD). Sh.B.Jumayeva – O‘zbekiston tarixi kafedrasi dotsenti, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori,(PhD).
9.	Taqrizchilar: Q.Matxoliqov – O‘zMU kafedrasi Jahon tarixi kafedrasi dotsenti v.b., tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori,(PhD). K.A. Kraxmal CHDPU, – “O‘zbekiston tarixi” kafedrasi dotsenti, tarix fanlari nomzodi, (PhD).